

БӨЛІМ: ЖАЛПЫ РУБРИКА

Туа біткен ұғымдар туралы

ЖАРИЯЛАНДЫ
08.11.2021СІЛТЕМЕ
<https://bilimger.kz/109543/>

Туа біткен ұғымдар туралы тезиске сәйкес, біздің кейбір тұжырымдамаларымыз тәжірибе арқылы алынбайды. Керісінше, олар біздің ұтымды құрылғымыздың бөлігі болып табылады және тәжірибе тек процесті бастайды, оның барысында біз оларды санада ұстаймыз. Осы сәтте сіз осындай рационалистік теорияны алға бастырудың негізгі себебін білуіңіз керек: біздің кейбір тұжырымдамаларымыздың мазмұны тәжірибе арқылы түсінуге болатын барлық нәрселерден асып түседі. Мұндай пайымдаудың мысалын Декарттан оның «бірінші философия туралы ойларынан» табуға болады. Декарт идеялардың үш түрін ажыратады: пайдалы, біз өзіміз қалыптастырған және туа біткен. Жылулық сезімі сияқты пайдалы идеялар тікелей сенсорлық тәжірибеден туындайды. Білімді идеялар, мысалы, гиппогриф идеясы, бізде бар басқа идеялар негізінде жасалады. Құдай идеялары, кеңейтілген материя, зат және керемет Үшбұрыш сияқты туа біткен идеяларды Құдай жаратқан кезде біздің ойымызға салады.

Декарттың дәлелдерін қарастырайық, біздің Құдай туралы шексіз кемелді тіршілік иесі деген ұғым туа біткен. Біздің ұғымы Құдай емес, проистекает тікелей тәжірибе ретінде бұл жағдайлар нақты пікірлерімен, ощущениями және мысленными образами. Оның мазмұны тәжірибе арқылы берілген материалға қол жетімді ақыл-ой әрекеттерін жасау арқылы біз жасай алатын барлық нәрселерден тыс. Тәжірибе бізге әр түрлі жетілудің соңғы дәрежелері бар тіршілік иесі туралы түсінік бере алады, мысалы, әрине-дана, әрине-күшті және әрине-жақсы. Алайда, біз мұндай эмпирикалық ұғымдардан шексіз кемелділікке ие болмыс ұғымына ауыса алмаймыз. «Мен шексіздікті шынайы идеямен қабылдамаймын деп санамауым керек, бірақ оны тек соңғысын жоққа шығару арқылы қабылдаймын — мен тыныштық пен қараңғылықты қозғалыс пен жарықтан бас тарту арқылы қабылдаймын» {{20}} (Descartes 1641: 94). Декарт бұл дәлелді келесідей толықтырады. Біздің Құдай туралы түсінігіміздің мазмұны тәжірибе берген барлық нәрселерден асып түсіп қана қоймайды-бұл тұжырымдаманың өзі тәжірибеде алынған түпкілікті кемелдік ұғымын қолданудың алғышарты болып табылады. ...менде шексіз емес, шексіз қабылдау, немесе басқаша айтқанда, менің Құдайды қабылдау өзін-өзі қабылдаудан гөрі бастапқы болып табылады. Иә, қандай еді менің түсіну деп

ойламаймын, тілеймін болса, маған бір нәрсе жетпейді және ол әбден барынша кемелдене алмайды, егер менің ешқандай идеясын одан жасалған мәнін салыстырғанда сені познавал еді өз жасырады?{{21}} (Ibid.)

Бұл ойлаудың эмпирикалық жауабын Локк{{22}} берді (Локк 1690: 91-107). Біріншіден, туа біткен ұғымға ие болу деген не екенін түсіндіру керек. Егер туа біткен ұғымға ие болу оның қазіргі немесе өткендегі саналы ойлауына әкелсе, онда Декарттың ұстанымына айқын қарсы мысалдарға жүгіну арқылы дау айтуға болады. Жас балалар мен басқа мәдениеттердің адамдары Құдай туралы саналы түрде ойламайды және бұған дейін жасаған емес. Екіншіден, сіз келесі қарсылықты ұсына аласыз: біз, негізінен, туа біткен тұжырымдамаларға жүгінбестен жасай аламыз. Декарттың дәлелдеріне қарама-қайшы, біз барлық идеяларды, соның ішінде рационалистердің туа біткен деп санайтындарын және рационалистердің оларға берген мазмұнымен тәжірибе бізге қалай жеткізетінін нақты түсіндіре аламыз.

Лейбниц бірінші сұраққа рационалистік жауап ұсынады. Локк ақыл-ойдың бейнесін тәжірибе өзінің жазбаларын қалдыратын таза тақта ретінде ұсынған кезде, Лейбниц бізге мәрмәр блогының бейнесін ұсынады, оның тамырлары ондағы қандай мүсіндердің жасырылғанын анықтайды. Сондықтан мен тегіс мәрмәрмен немесе таза тақтамен салыстырғанда мәрмәр блоктарымен салыстыруды қалаймын — философтар *tabula rasa* деп атайды. Шын мәнінде, егер жан осындай таза тақтаға ұқсаса, онда шындық бізде Геркулес фигурасы мәрмәрдің блогында болады, егер ол осы фигураның немесе басқа фигураның пішінін қабылдауға мүлдем бей-жай қарамаса. Бірақ егер бұл блокта Геркулес фигурасын басқа фигуралардың алдында жақсырақ көрсететін жолақтар болса, онда ол алдын-ала анықталған болар еді, ал Геркулес оған қандай да бір жолмен туа біткен болар еді, дегенмен бұл тамырларды ашып, оларды жылтыратып, сыртқа шығуға кедергі болатын барлық нәрсені алып тастау керек еді. Сол сияқты идеялар мен шындықтар бізге бейімділіктер, бейімділіктер, әдеттер немесе табиғи потенциалдар сияқты туа біткен, бірақ бұл потенциалдар әрқашан тиісті, көбінесе көрінбейтін әрекеттермен бірге жүреді{{23}}. (Leibniz 1704: 153)

Лейбниц Метафорасында Локк назардан тыс қалдырған байқау бар. Сана оның мазмұнының табиғатын анықтауда маңызды рөл атқарады. Алайда, бұл дәлел туа біткен ұғымдар туралы тезис қабылдауды қажет етпейді.

Туа біткен тұжырымдамалар туралы тезистің эмпиристік сынының екінші бөлігі-тезистің негізсіз екендігі туралы мәлімдеме, өйткені біздің барлық идеяларымызды тәжірибе негізінде түсіндіруге болады-рационалистер эмпириктердің осындай түсінік беруге тырысқан қиындықтарына назар аудара отырып жауап береді. Бұл қиындықтар Локктың көзқарасында сезіледі. Локктың пікірінше, тәжірибе сыртқы сезім мен ішкі рефлексиядан тұрады. Біздің барлық идеяларымыз қарапайым немесе күрделі, бірақ біріншісін біз сезім немесе рефлексия арқылы пассивті түрде аламыз, ал екіншісін сана

әртүрлі психикалық әрекеттер арқылы қарапайым материалдардан жасайды. Басынан бастап қарапайым идеяларды қалай алу керектігін сипаттау айқын қарсы мысалды қабылдауға мүмкіндік береді, ол айтылған, бірақ өзінің эмпирикалық теориясын ұсынған Юммен кейінге қалдырылған. Қарастырайық ойдағы бейнесі қандай да бір қабақ бояуы-көгілдір. Егер Локк дұрыс болса, бұл тәжірибе арқылы сана арқылы пассивті түрде алынуы керек қарапайым идея. Алайда, Юм тағы бір нұсқаны көрсетеді: енді бір адам отыз жыл бойы өзінің көзқарасын пайдаланып, мысалы, ешқашан көрмеген көк түстің кез-келген көлеңкесін қоспағанда, түстердің барлық түрлерімен керемет танысты делік. Жоғарыда айтылғандардан басқа, оған осы түстің барлық түрлі реңктері көрсетілсін және қараңғыдан жарыққа біртіндеп ауысулар байқалады: ол көлеңке жетіспейтін жерде өткізіп жіберуді байқайтыны анық және бұл жерде іргелес түстер арасындағы айырмашылық басқаларға қарағанда үлкен екенін сезінеді. Міне, мен сұраймын: адам өз қиялымен осындай бос орынды толтыра ала ма және осы ерекше көлеңке туралы өз идеясын жасай ала ма, кем дегенде, оны ешқашан сезімдерімен қабылдамады ма? Менің ойымша, адам мұны істей алады деген пікірдің көпшілігі болады ...(Hume 1748: 29-30) көк түстің белгілі бір көлеңкесінің бейнесі сияқты қарапайым идеяларға қатысты болса да, сана-бұл тәжірибе өз жазбаларын қалдыратын таза тақтадан гөрі көп нәрсе

Автор: Аллаяров Байбол Шымбайұлы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің физика-техникалық факультетінің магистранты.

Нұртаев Дарын, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің физика-техникалық факультетінің магистранты.

Жетекші: Жанатаев Данат Жанатаевич, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің философия кафедрасының доценті, философия ғылымдарының кандидаты

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.